

EMILE LARRE JAUNAREN MINTZALDIA

Jaun andereak eta adixkideak,

Euskalzaindian eskainia zautan tokia jar-alki bat balinbada, nere adixkide guziek badakite ez zela niri eskaini behar; jarririk egoiteko ez da gero nornahi on! Jakintza-bidetan, jarririkako lanek galdatzen dute bakartasun, barnatasun, iraupen eta lan ixil ainitz.

Egia erran, batzu barnean ari diren bitartean, beste batzuek ibili behar kanpoan, erain, arta, bil eta jorra, nolazbait ere barneko langile ixilentzat gai-keta, nun ez den heien barne-lanen hedatzaile ta ezagutarazle.

Halere, nola niri Euskalzaindian Lafon zenaren alkia baitzait emana, nago geroztik mila gogoeta, nundik eta nolaz egin ahal izan duten Euskalzaindiko jaun ohoragarriek Lafon jaunetik eta nitarako erorikoa. Hura, "Ecole normale supérieure" delakoan hasirik, geroago filosofiako agregazionea irabazia eta jakintza horren erakasle, Platon famatuarekin etxekotua, Platonen filosofia hobeki jakitzea-gatik, haren mintzairari ikerka lotu-ta, grekotik Caucase-ko mintzairerarat, eta Caucase-koetarik euskara-dino heldua, hoik denak bide-nabar errotik ikasten zituela...

Ni aldiz, erraiteko maneran, amaren altzoan ikasi mintzaira xoilaz aberats, eta hartaz bakar bakarrik egun guziz bizi eta bere izaiteaz egia hunen erakusterat ari: bere amamintzairarekin bizi hau oso-osea ereman dezakeela, batere zaharkeriarik gabe, oraiko munduaren erdian, zinez oraikoa den euskaldunak. Eman dezagun hortan dela, jarririk egoiten ez dakien baten indarra.

Alabainan, bien beharra ez ote du euskarak? Buruz eta liburuz eta jarririk batzu, mihiz eta berriketaz eta ibiliz besteak. Gisa guziz batzuek ala bestek elgar hatxemaiten dute bi jende mota horiek, egun ez bada bihar: Lafon Larrañeko gainerarat ereman zuen euskararen ikertzeak, ni aldiz nere haurrean Iparla ta Larlako ur gabietan edaten ari nintzan garai berean. Fruituak ez ditugula berdinak?... Bainan ez dea asko fruitu motaz egina euskal baratzea? Dena den, gu biak gure bide ez-berdinen gatik iturri berean hazi gaituen ur bizia, ez ote da bizigailu bera?

Hortan utziko dugu, gutiz barka, Lafon jaunari egun zor nion agurra. Hemen begira zagozkidaten Aiherrako herrita-

rrak, nor harri zuentzat balinbaditut nik gehienik egungo erran beharrak. Zueri aste guziz mintzo naizana, ez uste izan beste prediku baten hastera noanik. Edo izaitekotz, egia hau dautzuet zueri zor: ez naizela ni zuentzat bi gizon. Nihauri behatzea aski, badakizue ez dutala batendako ere soberakini.

Beraz ene euskalzale saila eta ene apez-saila ez dira bi bide, bakoitza bere alderat ari eta noiztenka kurutzatuz loazkenak, bainan bide ta sail bakar bat. Zuek ez zirezte gizon eta euskaldun, emazte ta euskaldun, bainan xoilki gizon eta emazte euskaldunak, euskaldunki gizon eta euskaldunki emazte. Goazen beraz ez naizela ni apez eta euskalzale, bainan xoilki euskaldun apez bat. Gehiago ere diot: ni Aiherran ez nintazkela izaiten ahal zinez zuen apeza, zinez euskaldun izan gabe.

Euskalzale izaitea, aldiz, bereziki euskalzain izaitea, hori oraino beste mail bat balinbada, diotzuet hemen garbiki ez nintzala ni nehoiz mail hortarat iganen, aihertarrak, zuek gabe. Herri hau ez balitz orai den bezalako herri euskalduna, ez zen egungo egun hau izanen. Gehiago diot oraino: ez nintzala ni sekulan euskalzain izanen. Lafon izan zaiteken euskalzain bere liburuekin, bere iker-lanekin. Ni berriz naiz euskalzaindiratu zuekidan, Aiherrako herritarrak, zuek baitzirezte egun guziz, zuekin biziz, nik, irakurtzen dutan liburu ederra.

Hemen ditugu ere egun HERRIA astekariaren berriketariak. Ez hemen zareztelakotz (funtsean hemen zarezten entzule gutiz gehienak HERRIA-ren irakurle bederen zaituztegu), bainan hala delakotz egiazki, egitari bere bidea zor zaio: gure astekari maitearen bidez eta hoinbeste arartekori esker, Euskal-Herri guzia dela (nork uka?) nere egun guzitako liburu haundia.

Aiherra eta HERRIA kaseta, horra beraz jarririk ezin egona duen hunen bi liburuak.

—oOo—

Aiherrako lurra nolakoa den erakutsi dauku, bizi-bizia, joan den astea bezain berri, Iratzeder euskalzain Abadeak Beloken atera daukun liburu batek: "Nor da hor?" du izena: anai Rafael Muscarditz, Belokeko atezaina, Salaberriko-bordan sortuaren letrak eta bizia. Hortxe baita liburu, nahi duenarendako, dena otoitz-bizi eta dena Aiherra dariola, goazen gu beraz aitzina.

Ez da harritzeko Aiherra holako euskal lurra balinbada. Ez du oraikoa. Balitake ainitz erraiteko, urrunago joan gabe, herri hunek ehun edo berrehun urte huntan bere sabelean sortu eta hazi dituen euskal landare ederrez, beti kasik hola-ko landareak auzoan loratu eta fruitutu balinbadira ere. Auzoak, eta auzo desbardinak, hurbil baititu Aiherrak, ala hortan da ote gure lurraren indarra eta hemengo airearen bizia? Ez direa hemendik zenbait harri-besagainen bidean, Lapurdi batetik eta Kaskoinia bestetik?

Lehenik hartuko dut herri huntan berean, egun denen beharra baitut, *patroin* bat, beraz hau bigarrena Lafon jauna-ekin. Aiherrako historian hatxemaiten dutan patroin hori Aiherrako ertora ni bezala, duela 200 urte ez-baian: *Bernard Larreguy apezka*, 1721-an sortua zen, Donibane Lohizunen. Urte hartan berean zen Henri Xavier François de Belzunce, Marzellako apezpikua, harrigarriki bere girixtinoentzat bermatu, Marzellan 50.000 hil egin zituen peste-izurritean.

Bernard Larreguy apezak hain xuxen belzunztarra zuen ama, Maria Haraneder, eta naski belzunztarrek zuten apez hori hunara tiratu, Uztaritzen eta Basusarrin jada ertor egon ondoan. Bainan 10 urte hemen egonik ihesari eman behar ukan zuen 1793-an, Frantses Dardan Ixturitzekoak bere odola ixuri-ta egun guti barne, Frantziako iraultza edo erreboluzione haundian Bidasoz haindirat joanik, libroki apez egoiteko eta ez zen gehiago itzuli.

Nere patrointzat har dezaket apez hori, ez bakarrik Aiherrako ertor bezala, bainan ere euskal girixtino idazle bezala. Gu, zenbait lagun, Beloken ari giren bezala eta 200 urte lehenagotik, lotua zen hura Bibleari. Royaumeont-eko Biblea euskaratua zuen, ez hitzez hitz bainan bere apaindura emanez: "Testament zaharreko eta berriko historia" lan ederra.

Eta azkenik ez zena euskal kantika-egile bikaiña! Dena den, huna zer zion hartaz Saint Martin apezak 1775-ko otsailaren 28-an, beraz duela 200 urte xuxen: "Behin ere ez dire ahanztiko jaun harek eman dituen kantiko gozo eta xarmagarriak; bihotza baderamate Jainkoaren maitatzerat."

Bernard Larreguy apezaren suertea: Aiherrako aro eta giroan aurkitu dela hamar urtez. Bainan ez dezazuen uste izan herri huntan ontsa emaiten dutela bakarrik auzotik eto-

rri landarek, goazen orai ikus nolakoak diren izan beste herrietan lur huntako ume batzu.

—oOo—

1887-an zen: ez du beraz ehun urterik. Huna Donibane-Ziburuko itsashegi hortan bi aihertar, bat Bordako seme, beste Poxolukoa bere Aita Salvat-en aldetik: lehena apeza, beste gizon ezkondua, biak langile porrokatuak, biak euskal su berak sustatuak.

Arnaud Pochelou-k zuen aita Poxolukoa. Paperek diote Poxolia ostatu zela orduan (nork uka orai ere ostatu bat har lirola herri-hegal horrek, Aiherratik eta Ixturitzera biderdi!). Donibane Lohizunen, herriko-etxean grefier edo segetario, 22 urte zituen 1887-an, noiz-eta ere ESKUALDUNA astekaria (bai, oraiko HERRIA hunen lehen izena duzue hori!) sortu baitzuen Louis Etcheverry donazahartar deputatuak. Lafitte jaun kalonjeak ni hatxeman ninduen bezala duela sei urte, Louis Etcheverry-k Arnaud Pochelou aurkitu zuen kasetarentzat lehenbiziko zuzendari edo egile-nausi. Arnaud Pochelou, ez ote zaitut beraz zu, Lafon eta Larreguy-rekin, nere hirugarren patroina!

Nik Aiherratik bezala, Arnaud Pochelouk gisa berean aste guziz egin behar zuen Baionarako bidea, asteko errealdiaren ateratzeko, hark berriz Donibaneko grefiergoa eginez, eta ez autoan, bainan treina hartuz, eta ez ere bi jauziz bainan erdixingila, edo bederen mainguka, ezen zango motza zen gizon balios hori. Artetik erraiteko, han ditu Donibanen bizi, Arnaud zenak, hiru alaba, Pochelou andereak eta, duela zenbait urte bakar, ibili ere gira euskal eta beste aldizkari erosten, andere hek Gambetta karrikan zaukaten liburutegian.

—oOo—

Pierre Haristoy zen hemengo bigarren baxenabartarra denbora hartan itsas-hegian: Bordako apeza, hortxe berean, Baxenabarreko hegi xorrotxeri ala Hazparne aldeko mamola legundueri, goizeko argi zirrintan bezala aratseko iguzki begi-apalduan, aroaren irriño guzier ala haize zirimoler edo erauntsi beltzer berdin berdina, maxela batean ontsa lotua

dagoen Borda etxaldean 1833-an sortua. Gure eliza sartzean ezker, hil-hobi harri eder batean dauzkatzue betikotz zizelatuak apez horren lan baliosenak.

“Les paroisses du Pays Basque pendant la période révolutionnaire” bi liburu eder badauzkatzue, denboraren buruan, Baxenabarre ta Lapurdiko herriez zer irakats baitaukate batere dudarik gabe.

Ez zen hortan gelditu apez horren lana: ainitz etxetan aurki ditake “Ebanjelio Saindua”, Duvoisin kapitainak euskara-lat itzulirik apez horrek argitaratua. Zer ezdu bestalde historiazale horrek ikertu eta gure tokiaz errebixtetan erdaraz idatzi! Arkeologia jakintzan beti lehena zen bere ixtudio denborakotz, erran nahi baita gustu berezi bat bazuela bildua eliza-etxe, bizitegi eta arkitektura zaharren konprenitzeko, maitatzeko eta errespeturekin antolatzeke: holaxet egin edo kontseilatu izan ditu bere denboran Aiherrako, Beskoitzeko eta Ziburuko elizetan orduan egin izan diren berri-tzeak eta aldatzeak, Zalgizen eta Irisarrin aldiz apez-etxe ta seror-etxeak egiten zituela. Ezen herri horietan denetan izan da ertor Pierre Haristoy apezta, Aiherra-Bordako semea.

Bainan, solas hau bururatu aintzin erraiteko, zein behar-rak ginuzken, orain orduan bezenbat, Haristoy bezalako apez eta laiko argituak, gure euskal elizek eta etxe zaharrek gal ez detzazten beren ederra eta beren arima!

Beharko ginuen zerbait erran Haristoy-en eskolatzeaz, nola Hazparden Garat-Pikasarri eta Deyheralde apezak gidari, eta hauk behe-retik ekar-arazi lehen hiru fraide erakaslee-kin, estreinatu dituen horko San Josep ikas-etxearen lehen urteak. Ehun bat haurrekin hasi ziren, hazpandar, lekuindar, lekondar, ixturiztar eta aihertar, eta Bordako Pierra hetarik zen.

Pierra mutiko segura eta goizik gizondua zelakotz, haren gain uzten zuten beharrez eskolierren multxo guzia, bai aste-ko ateraldiarentzat, bai mezarat joaiteko, bai-eta erakasleak ezinbertzez huts egitea gertatu ikasaldi batzue-dako ere.

Ez da beraz harritzekorik, bere jakintza lanez bestalde, apez hori izan baita beti funts eta segida haundikoa, ezen ez omen ziren orduan ere patar guziak ordoki: besteak, beste, ba omen ziren Beskoitzen hameka ezkontza elizaz kanpokoak, Haristoy haratzean. Eta Zalgizen, xuberotar herri ederrean,

bazuen "apez trixte" bat, familietan kalte haundienak egiten ziozkana... eta balioko zuen, denbora izanez, kasu horietan ere gure Haristoy apez onaren urratsen kondatzeak...

Bainan baditugu beste bi aihertar balios, laburzki bederen aipatzekoak.

—oOo—

Simon Etienne Durruty. Espertateiko semea zela badakite oraino herritarrek. Espertatea Ixuribehere-berria zela orduan deitzen, gutiagok dakite: han sortu zen Ximun 1853-an. Aita, herriko axuanta, ama Kattalin Harriague, amatxi Janamari Belzunce, bera eritor egona Lukuzen, Domintxinen, Itsasun eta Lekornen: herri huntan hil zen 1915-an bezpera denboran tupustez eta bada gutartean hura erortzen ikusi duena.

Euskal apezetan lehena izan da naski literaturako lizentzia baten jabe egina, bainan haren euskal lanek dute guretzat balio haundiena. Durruty-ren "Elizako liburu ttipia" badukezue ainitzek zuen etxean, kurutzearen bide eder batekin besteak beste. Lehena 1897-an agertua, Lafitte jaunak berriz bietan atera izan du, emendaturik eta gero arindurik, bai-eta Mgr. Oyhenart-ek, xuberotarturik.

—oOo—

Aihertar maiteak, galdatzen badautzuet nik nun den zuen lurrean Kitolisteia, erranen dautazue zenbaitek menturaz: "Zer zira, ala gutaz trufatzen?" Ez eiki! Duela ehun eta guti urte, Kitolisteia bazen Aiherran, bai-eta familia ederra ere han sortua bataioko errexixtroen arabera, Heguy familia. Hatxeman dugu nun zen etxe hori: orai Artxidukeneko barrukia dagon tokian zela, ezen Artxidukenea ere badu herri hunek Belzuntzeko bizkondearen jauregitik oihu baten bidean: gutiz barka, jaun andereak!

"Hargindeiko apeza" erraiten dute halere *Julien Heguy* ezagutu dutenek: hura sortu-ta laster utzi zuketan Kitolisteia haren etxeko ofizioz ilaginek, Julien apeza Hargindeian altxatua izan denaz geroz.

Julien Heguy apeza 1860-an sortua zen, 25 urtetan apez-tua, lehenik Santa-Graziko bikario Xuberon, gero Ainhoako

eta azkenik Uztaritzeko. Ertorgoko aprendizgoak ere berriz Santa Grazian egin zituen, bikarigokoak bezala; 1903-an Beskoitzerat etorri 21 urterentzat ertor eta azkenik berriz Xuberrorat, Arrokiagarat itzuli, han 1930-an hiltzeko. Izan ditu bere nekeak eta kurutzeak, laidoak eta nahigabeak...

Halere gutarik bakoitzaren zauriak gurekin joaiten dira. Lanak aldiz gelditzen: liturgizalea zen, diosesaren astekariarentzat usu idazten, hori erdaraz egia erran, bainan euskaraz ere predikari ederra, bere talendu ta karraren gatik Euskal-Herriko eliza gehienetan entzun baitute.

Luma ona zuen, Almanaka-ren idazle, irri-solas eta beste. Liburutto bat bada harek egina, oraino ez aspaldi Urruñako elizan eta beste batzuetan irakurriz baliatzen ginuena: "Maiatza edo Mariaren ilabetea". Azkue ta Gavel jaunak Heguyz behartu dira eta ez da harritzeko Euskalzaindiak bere laguntzaile hartua baitzuen.

Bainan ez nuke nahi euskalzain ala euskalzale guzier egun egin ditaken beste laguntza balios bat nik hemen ahan-tzi: erraitekoak erranez geroz ixiltzea bazter guziak elez ase gabe, eta Haritschelhar nere herritar euskalzainari lekua uztea. Engoitik, konprenitzekotz, bakoitzak konprenitua duke: Aiherra dela egun huntan Euskalzaindian sartzen, eta nik bezenbat bederen merezitua duela.

EUSKALTZAINDIKO LANKIDE MAITEAK,

Jean Haritschelhar

Jaun andereak,

Egun bezalako biltzar batek sortzen derauzkit bihotzean bi sendimendu desberdin: lehenak uzten daut gustu kirets bat, heriotza agertzen baitzait eta bereziki euskaltzain zenuduaren itxura gogoratzen, ongi baino hobeki ezagutu baitut Lafon jauna; bigarren sendimenduak aldiz zorionez betetzen nau euskaltzain baten ondotik agertzen baita beste euskaltzain bat eta zu izan zarelakotz hautatua ene adixkide eta herritar maitea.